

K CHARAKTERISTIKE INTUITIVIZMU VO FILOZOFII N. O. LOSSKÉHO

PETER MORNÁR, Filozofický ústav SAV, Bratislava

MORNÁR, P.: On the Characteristics of Intuitivism in the Philosophy of N. O. Lossky
FILOZOFIA 58, 2003, No 9, p. 589

The paper is an introduction into the concepts of intuition and intuitivism in the philosophy of N. O. Lossky, considered as a leading personality of the Russian philosophy of the first half of the XIXth century, who also had been affiliated with Slovakia: in 1941 – 45 he was the chair of the department of philosophy at The Slovak University in Bratislava. Nevertheless, the Slovak philosophers did not succeed yet in coming to terms with his philosophy and that led to many misunderstandings. The background of Lossky's philosophy was the specific character of Russian intellectual tradition. Among others in his philosophy this tradition reached its zenith. The argumentation of his monistic noetics was based on his belief, that all forms of valid knowledge are an immediate insight (intuition) of objects in their originals. Due to this character of the theory of knowledge it is possible to preserve the vital, dynamic nature of reality and to conceive of subject as vital, living and creative being. Lossky tries to overcome the gap between knowledge and being, so characteristic for modern (western) epistemology and science, by his doctrine of the noetic coordination of the subject and the object as the presupposition of the consciousness and knowing. The being, which determines the process of knowing, is not transcendent to this process, it is rather a part of it.

1. Úvod. V tejto štúdii sme si predsavzali podať prehľad niektorých základných postulátov teórie poznania, t. j. noetiky,¹ vypracovanej ruským filozofom Nikolajom Onufrijevičom Losským (1870 – 1965) ([1], 9 – 29), ktorá sa obyčajne označuje ako *intuitivizmus*. Losského filozofický systém vybudovaný na tejto teórii poznania, systém vyznačujúci sa hĺbkou a dôslednosťou myslenia, je jednou z najpozoruhodnejších a najobsiahlejších syntéz v myslení 20. storočia ([1], 14). Napriek tomu nemožno stav v systematickej reflexii diela tohto klasika ruskej filozofickej školy, pedagóga a popularizátora filozofie, ktorý v rokoch 1942 – 1945 viedol filozofický odbor na dnešnej Univerzite Komenského v Bratislave, v súčasnosti považovať za uspokojivý. A že slovenská filozofia je – z viacerých dôvodov – Losskému takúto reflexiu stále dlžná, azda nie je potrebné znovu

¹ Termín *noetika* sa začal používať začiatkom 17. storočia v školskej logike na označenie jej prvej časti – náuky o termíne alebo pojme (ďalšie dve časti – náuka o vete alebo súde a náuka o dôkaze alebo úsudku – sa nazývali *syntetika* a *dianoetika*). Mal však aj historiografické použitie, pričom označoval teoretickú filozofiu ako celok. Neskôr sa význam pojmu *noetika* zúžil na logiku (E. F. Friedrich: *theoria cogitationis*) a následne na filozofickú, t. j. nepsychologistickú náuku o poznaní (K. Braig, E. Husserl). Budeme teda hovoriť o Platónovej, Descartovej, Kantovej či Losského noetike v zmysle teórie poznania.

pripomínať.

V našej štúdii sa budeme venovať vzniku intuitivizmu a jeho metóde, ďalej analýze subjektívneho a objektívneho aspektu poznania, a nakoniec učeniu o intuícii. Keďže architektúra teórie poznania u Losského predpokladá niektoré charakteristické metafyzické riešenia, dotkneme sa i základov jeho metafyziky, t. j. personalistického *ideál-realizmu*, menovite učenia o substanciálnom charaktere *ja* a organickej povahe sveta.

2. Vznik a metóda intuitivizmu. Losskij bol absolventom dvoch fakúlt Petrohradskej univerzity. Začiatkom deväťdesiatych rokov 19. storočia prichádza najprv na matematicko-fyzikálnu fakultu, kde sa venuje fyzike, ale tiež chémii a botanike. Jeho snaha pochopiť “základy štruktúry sveta” a vyriešiť otázku “o stavbe sveta v celku” však pri štúdiu prírodných vied vyznela naprázdno ([1], 19). Novým impulzom sa mu stalo až oboznámenie s veľkými filozofickými systémami novoveku. Pod dojmom stretnutia s neoleibnizovcom profesorom A. A. Kozlovom sa rozhodne pre štúdium filozofie na historicko-filologickej fakulte a čoskoro sa stáva najbližším žiakom a spolupracovníkom hlavy ruského novokantovstva, profesora A. I. Vvedenského.² Najväčším prínosom pre jeho kryštalizujúci sa filozofický profil však bolo osobné priateľstvo s V. S. Soloviovom a štúdium originálnej ruskej mysliteľskej tradície, ovocím ktorých sa po niekoľkých desaťročiach stali jeho slávne exilové *Dejiny ruskej filozofie* [2]. Preto treba pri každej recepcii Losského filozofie mať na zreteli skutočnosť, že sa formovala na pozadí tejto tradície a že predstavuje jeden z bodov, v ktorých táto tradícia kulminovala. Práve neznalosť myšlienkového kontextu, z ktorého vyrástol filozofický systém Losského, zapríčinila, že jeho interpretácia na Západe narazila na toľké nedorozumenia.

Losskij bol v každom ohľade samostatný mysliteľ. Bol však súčasťou širokého realistického prúdu, a preto možno v jeho učení o poznaní celkom pochopiteľne nájsť určité spoločné prvky s anglo-americkým neorealizmom alebo Husserlovou a Bergsonovou noetikou. Ako píše vo svojej autobiografii ([3], 117 – 118), počas postgraduálnych štúdií najprv v r. 1901 u W. Windelbanda v Štrasburgu a W. Wundta v Lipsku a potom v r. 1903 u G. E. Müllera v Göttingene, kde v tom čase pôsobil aj E. Husserl,³ už intenzívne pracoval na svojej dizertačnej práci *Hlavné psychologické teórie z pohľadu voluntarizmu* [4],⁴ v ktorej sa podujal, ako sám hovorí, vypracovať „osobitnú novú formu voluntarizmu“ a načrtnúť “originálny nový smer”. Úlohou tejto knihy bolo dokázať základnú tézu voluntarizmu, a to, že “celý život *ja* pozostáva z procesov, ktoré majú štruktúru alebo vôľového aktu alebo sa

² O osobnostiach ruského vedeckého života konca 19. storočia, profesoroch Kozlovovi a Vvedenskom, pozri ([6], 72 – 73, 75).

³ Losskij však nenavštevoval jeho prednášky, pretože Husserl vtedy, ako hovorí, “ešte nebol taký známy”.

⁴ Kniha bola pod Losského autorizáciou preložená do nemčiny (*Die Grundlagen der Psychologie vom Standpunkte des Voluntarismus*, Lipsko, J. A. Barth Verlag 1904).

zakladajú na jeho princípe, t. j. pozostáva zo snaženia, pociťovania aktivity a zmeny spôsobenej touto aktivitou” ([3], 117 – 118). Bergsonovskou noetikou sa Losskij nemohol inšpirovať jednoducho preto, lebo v tomto štádiu ju ešte podrobnejšie nepoznal.⁵ Až oveľa neskôr, keď sa jasne ukázala istá príbuznosť oboch systémov, hovorí: “... keď prijmeme Bergsonovo učenie o úlohe fyziologických procesov pri vnímaní a moju metafyziku...” ([9], 219).⁶

Inšpirovaný lektúrou Descarta, Spinozu, Leibniza a Kanta, ako aj prednáškami profesora Vvedenského sa Losskij spočiatku sústredil na problémy teórie poznania a logiky. V *Dejinách ruskej filozofie* napísal: “Je nemožné vypracovať systematickú filozofickú koncepciu sveta bez teórie poznania.” ([2], 267) No racionalistická, empiristická (alebo presnejšie individuálno-empiristická) ani kritacistická interpretácia poznania ho neuspokojili. Vo svojich analýzach im adresuje kritiku pre jednostrannosť a vzájomnú nezmieriteľnosť.⁷ Ich hlavný problém vidí v izolácii, oddelení, v „prerušení spojenia“ (razobščennosť) medzi poznávajúcim subjektom a poznávaným objektom ([5], 269), v dôsledku čoho sa dostávajú do protikladu poznanie s bytím, racionálne s iracionálnym, apriórne s aposteriornym, univerzálne so singulárnym a analytické so syntetickým. Jeho teória poznania mala prekonať túto jednostrannosť, predsudky a dogmatizmus, ako hovorí, “starých smerov” a priviesť k ich obnove a zmiereniu.⁸

Pri zaoberaní sa ruskými autormi Losskij postrehol, že “pôvodní ruskí myslitelia už od čias slavjanofilov (I. Kirejevskij, A. Chomjakov – P. M.) inklinovali k učeniu, že poznávajúci subjekt disponuje priamym vnímaním transsubjektívnej skutočnosti” ([2], 267). Rovnaké stanovisko možno nájsť i u V. S. Solovieva. Napriek tomu rozvinul svoju teóriu o poznaní ako intuícii, inšpirovaný najprv štúdiom Hegela a Schellinga ([6], 35). Toto noetické učenie sa v ruskej tradícii prevažne označuje ako *intuitivizmus*, vyskytujú sa však aj názvy *intuitívny realizmus*, *naturálny realizmus* ([6], 14) alebo *univerzalistický* resp. *mystický empirizmus* ([5], 94; [8], 15). Ide o samostatnú teóriu poznania, na ktorej filozof pracoval od r. 1903

⁵ O Losského inšpirácii Bergsonom nevie ani poľský bádateľ Józef Pawlak, (pozri *Intucija i rzeczywistość: Poglądy gnozeologiczne Mikołaja Loskiego*. Toruń, Wydawn. Univ. Mikołaja Kopernika, 1996, s. 101 – 103).

⁶ Okrem samostatnej brožúry *Intuitivnaja filosofija Bergsona* z r. 1914 venoval Losskij Bergsonovi tiež niekoľko článkov a kapitolu *Organický aktualizmus u Bergsona* vo svojom *Všeobecnom úvode do filozofie* (Frankfurt n/M., Possev 1956, s. 190 – 198).

⁷ Tieto teórie poznania “preceňovali význam raz jednej, raz druhej subjektívnej činnosti a takým spôsobom sa snažili vymotať z ťažkostí: individualistický empirizmus zveličil význam pociťov, predkantovský racionalizmus – význam rozumu, kantovský kriticismus – význam štruktúry celej poznávacej schopnosti všeobecne (zmyslovosti, umu a rozumu)” ([5], 269).

⁸ Vzťah novej teórie poznania “k starým smerom je charakteristický najmä tým, že neguje ich negácie, no zachováva ich afirmácie a snaží sa doplniť ich novými pravdami. Takto vonkoncom nepopiera staré smery, ale skôr naopak, snaží sa o ich znovuzrodenie, a to v obnovennej podobe oslobodenej od exkluzívnosti a otvárajúcej možnosť ich zmierenia a prepojenia.” ([5], 269)

počas niekoľkých desaťročí.⁹

Slovo *intuitivizmus*, príp. *intuicionizmus* nie je vo filozofickej terminológii jednoznačné.¹⁰ Losskij preto viackrát definoval, v akých intenciách treba toto slovo chápať. *Intuitivizmom* budeme označovať výlučne takú noetickú teóriu, ktorá "hovorí, že predmet poznania – i keď je časťou vonkajšieho sveta – môže vstupovať do vedomia poznávajúceho subjektu a byť poznávaný v origináli tak, ako je (t. j. v pôvodine, in persona, osebe,¹¹ – P. M.), bez toho, že by bol ovplyvnený aktom poznávania" ([6], 31).¹² V zmysle uvedenej definície sa teda predstava imanentnosti vnútorných zážitkov subjektu prenáša a rozširuje i na transsubjektívny svet, t. j. svet mimo okruhu nášho tela.¹³ Táto absolútna imanentnosť poznania však neznamená, že by naše poznanie bolo úplné a vyčerpávajúce.¹⁴ Podľa tejto teórie „... všetko naše pravdivé poznanie dokazujeme len prostredníctvom bezprostredného nazerania predmetov v pôvodine“ ([7], 29 – 30), t. j. *intuície*. Zmyslové, rozumové i duchovné poznanie je teda vždy priamym vnímaním aktuálnej skutočnosti a jeho pravdivosť je daná prítomnosťou originálu samotného vo vedomí subjektu. Z toho presvedčenia pramení ambícia intuitivizmu byť *monistickou* noetikou, t. j. "chápať všetky druhy platného poznania, ako bezprostredné nazeranie predmetov v pôvodine" ([7], 52). Vo svojej pôvodnej podobe prezentovanej v historicko-filozofickej i systematickej práci *Odôvodnenie intuitivizmu*, nevysvetľuje táto teória poznania podmienky možnosti intuície (za to si vyslúžila istú kritiku napr. aj S. L. Franka) a vyžaduje doplnenie metafyzickou koncepciou.

Východiskom každej noetiky je naivno-realistický postoj k poznaniu skutočnosti, t. j. nereflektovaná každodenná skúsenosť vo svete. Losského cieľom bolo na tomto základe koncipovať filozofickú teóriu pravdy takým spôsobom, aby pri tom nedošlo k čiastočnej alebo úplnej "strate realizmu" ([8], 11) – k redukcii prírody na časť duševného života subjektu, k znehodnoteniu jej nekonečnej vitálnosti a dynamickosti, ako aj k dezinterpretácii postavenia subjektu ako živého, tvorivo aktívneho bytia, ktoré nie je väznené "v klietke svojho vedomia ako vo väzenskej

⁹ Popri Losskom, ktorý vypracoval teóriu o priamom vnímaní najpodrobnejšie a ktorý uviedol termín *intuitivizmus*, sa medzi intuitivistov radia tiež V. Koževnikov (1850 – 1917), S. L. Frank (1877 – 1950), A. F. Losev (1892 – 1988), D. V. Boldyrev (1885 – 1920), ďalej B. Babynin, A. Ognov, F. Berežkov, P. Popov a S. A. Levitzky.

¹⁰ Aplikovanie výrazu *intuicionizmus*, ktorý pochádza z francúzštiny, na Losského noetiku nie je namieste, nakoľko táto chce byť dôsledne apychologická a intuicionizmus je druhom psychologizmu (v matematike).

¹¹ O interpretácii výrazu *osebe* u Losského pozri s. 18.

¹² Slovami *ovplyvnený aktom poznávania* sa naznačuje, že objekt sa v poznávacom procese nepremiata do vedomia subjektu ako psychická veličina.

¹³ Keď subjekt zameria svoju pozornosť na objekt, ten je podľa Losského prítomný samovečne, v pôvodine, v jeho vedomí ako skutočný predmet vonkajšieho sveta ([7], 35).

¹⁴ Poznanie sa koncentruje vždy len výsek zo skutočnosti, ktorý si subjekt uvedomuje a "ktorý nám je prístupný v hraniciach našich poznávacích schopností a fyziologických podmienok" ([6], 35).

samotke” ([6], 35). Pri zdôvodňovaní základného tvrdenia realistickej noetickej platformy, t. j. že existuje od subjektu nezávislá skutočnosť, sa intuitivizmus opiera o uvedený princíp bezprostredného poznania.¹⁵ “Teória poznania, ktorú som vypracoval”, hovorí Losskij, “je v podstate zhodná s naivným realizmom detí a primitívnych národov. V zmysle tejto teórie tvrdím, že keď nasmerovávam akty uvedomovania si, pozornosti a rozlišovania na predmet vonkajšieho sveta, v mojom vedomí sa nachádza sám tento predmet; on je mnou bezprostredne nazeraný.” ([9], 68)¹⁶ Metodológia intuitivizmu je založená na akomsi “kopernikovskom obrate” od kantovského učenia o nepoznateľnosti vecí osebe smerom k univerzalistickému konceptu poznania¹⁷ a k rehabilitácii metafyziky ako vedy, čo bolo od počiatku jedným z cieľov nášho filozofa (pozri [1], 14, 21).

Ako sme povedali, Losskij si predsavzal budovať novú teóriu poznania¹⁸ bez predsudkov a dogmatizmu vlastných veľkým noetickým systémom empirizmu, racionalizmu a kriticizmu. Pri detailnom rozbere týchto systémov našiel v ich základoch dva spoločné predpoklady, a to že všetky obsahy vedomia sú *psychickými stavmi* a že obsahy zmyslového vnímania vznikajú *kauzálnym* vplyvom objektu na telo subjektu. Tieto predpoklady odmietol ([6], 37), neproklamoval však žiadne mimoriadne spôsoby poznania. Metódou tejto teórie poznania, metódou určovania zmyslu jednotlivých termínov je analýza obsahov vedomia, zmyslového vnímania a poznania a opis jednotlivých prvkov. Smerodajným bodom je pre Losského descartovský postulát: “To, čo nachádzam vo svojom vedomí, je vždy niečo absolútne pravdivé ako fakt môjho vedomia.” ([7], 29) Táto “absolútna samopresvedčivosť vedomia” sa odôvodňuje skutočnosťou, že objekt vedomia “je *prítomný* vo vedomí, je imanentný vedomiu” ([7], 29). Následne možno formulovať *absolútne kritérium pravdy*, t. j. východisko filozofie, ktoré Losskij charakterizuje ako absolútne presvedčivé, takto: “Poznanie o predmete, ktorý je imanentný vedomiu, je úplne pravdivé, nakoľko neprestupuje hranice *prítomného* vo vedomí a predstavuje v sebe *samosvedectvo* predmetu osebe.” ([7], 29) Takéto poznanie je konštituované výlučne obsahmi vedomia, t. j. “skladá sa z toho, čo jestvuje vo

¹⁵ Tým sa odlišuje napr. od tzv. kritického realizmu. S anglo-americkými neorealizmom sa zasa rozchádza v riešení niektorých metafyzických otázok (pozri [1], 14).

¹⁶ Ešte na sklonku svojho tvorivého života charakterizuje filozof svoje učenie ako “naivný realizmus, avšak oslobodený od naivnosti, t. j. realizmus vyjadrený v pojmoch a zdôvodnený zložitým systémom dôkazov” ([7], 42).

¹⁷ Keďže poznávacie schopnosti sa podľa Losského môžu v ľudstve rozvíjať rozličnými spôsobmi, pokúša sa jeho noetika teoreticky podložiť i zriedkavé a mimoriadne spôsoby poznávania, založené napr. na mimozmyslovom vnímaní, akými sú jasnovidecstvo, telepatia, empatia alebo paleoskopia. Filozof sa tu opiera o štatistický dôkaz existencie takýchto spôsobov vnímania, ktorý na základe svojich pokusov vypracoval americký psychológ profesor Rhine ([6], 33; [9], 71).

¹⁸ Svoju teóriu intuície filozof charakterizoval ako “novú teóriu” o “starých, zvyčajných metódach poznania,” t. j. “o zmyslovom vnímaní, pamäti, predstavivosti a myslení (súde, pojme a úsudku)” ([6], 35).

vedomí” ([7], 29). Nie je kópiou objektu, “ono jednoducho priamo v sebe obsahuje svoj predmet *v pôvodine* ako poznaný” ([7], 29), preto je absolútne pravdivé a očividné.

Otázku prítomnosti transsubjektívnej skutočnosti vo vedomí, ako aj otázku poznania o vonkajšom svete rieši Losskij v nadväznosti na svoje riešenie problému samosvedectva predmetu, ktorý je vedomiu imanentný. Svet je vo vzťahu k *ja* niečím cudzím. Objekty vonkajšieho sveta subjekt nezakusuje ako “svoje”.¹⁹ Losskij sa tu odvoláva na bezprostrednú skúsenosť, ktorá sa odráža v jazyku, a podčiarkuje, že táto neposkytuje subjektu nijaké dôvody na to, aby pokladal predmet vonkajšieho sveta za svoje prejavy.²⁰ Metodicky sa tento fakt premietol do rozlíšenia medzi objektívnou a subjektívnou stránkou poznania (pozri 3. časť). Intuitivizmus ako celkom nový spôsob videnia sveta v prvom rade spochybňuje koncepcie, s ktorými dovtedajšia novoveká filozofia, fyzika, fyziológia a psychológia, ako hovorí filozof, “spriaznili myseľ vzdelaného človeka” ([6], 34).²¹ Dôležitým prvkom v tomto odklone od tradičného chápania je prekonanie tzv. kauzálnej teórie vnímania ([9], 70). Losskij spolu s Bergsonom neprijali názor, že by bolo dokázané, že javy ako farby a zvuky sú mentálne stavy pozorovateľa a že subjekt vedomia si je bezprostredne vedomý iba svojich vlastných vnemov, ktoré v ňom vyvoláva objekt ([6], 34). Zmyslové kvality ako farby, zvuky, teplota atď. sú transsubjektívne, t. j. prináležia objektom vonkajšieho sveta. Svetelné lúče, zvukové vlny a pod. nie sú príčinou vzniku obsahov percepcie. Intuitivizmus nahradil kauzálnu teóriu tzv. *koordinačnou* ([2], 252) tvrdiac, že podráždenie toho-ktorého zmyslového orgánu je iba stimulom, ktorý vedie poznávajúci subjekt k tomu, aby zameral svoje akty pozornosti a rozlišovania na dotýčny objekt vonkajšieho sveta.

Ako celok možno podľa Losského charakterizovať filozofický systém intuitivizmu slovom *mystický*. Filozofický mysticismus sa totiž vyznačuje učením, že Boh a ľudské vedomie nie sú od seba oddelené nepriechodnou priepasťou a že sú možné aspoň okamihy plného zliatia ľudskej podstaty s Bohom, okamihy extázy, v ktorých človek cíti a prežíva Boha tak bezprostredne ako svoje *ja* ([5], 93).²² Bezprostrednú

¹⁹ Príklad vnímania a poznávania transsubjektívnej skutočnosti popisuje Losskij takto: “Breza... sa nachádza v mojom vedomí nie ako ‘moja’, ale ako ‘mne daná’, ako niečo cudzie môjmu *ja* a môjmu duševnému životu; i všetky jej vlastnosti, tvrdosť kmeňa, bielosť kôry, zelenosť listov, šelest vetiev – všetko je tu ako ‘mne dané’!” ([7], 34)

²⁰ “Vidiac zelenosť”, hovorí, “nemôžem povedať: ‘Ja sa zelením’, podobne, ako hovoríme: ‘Ja sa radujem.’ Breza so všetkými svojimi vlastnosťami je vo vedomí ako vonkajší, transsubjektívny svet. Pravda, možno povedať: ‘Ja vnímam brezu’, no presná analýza odhaľuje, že v tomto zložitom celku sa k oblasti ‘môjho’ vzťahujú iba intencionálne akty pozornosti, rozlíšenia atď., ale predmet, na ktorý sú zamerané, je bytie pre mňa vonkajšie.” ([7], 34 – 35)

²¹ Losskij hovorí: “Je jasné, že pravda je vždy osobitý predmet; na pochopenie jej ustrojenia nestačí poznať fyziku, fyziológiu a psychológiu, ktorá sa mylne opiera o tieto vedy.” ([7], 43)

²² J. Dieška vysvetľuje toto zjednotenie vedomia s bytím nasledovne:

danosť zážitku Boha vo vnímaní učili v ruskej filozofii už pred Losským tzv. mystickí idealisti V. S. Soloviov, S. N. Trubeckoj, A. A. Kozlov a W. Lutoslawski,²³ a to v nadväznosti na niektoré prvky učenia Descarta, Spinozu a Leibniza, ako aj na mystický racionalizmus Schellinga a Hegela. Toto učenie o mystickom aspekte ľudskej skúsenosti, t. j. akýsi „čiasťočný intuitivizmus“, sa u Rusov stalo paradigmou pre postupné prekonávanie priepasti aj medzi vedomím a hmotným svetom, vrcholiace Losského učením o zmyslovej a intelektuálnej intuícii.

3. Subjektívny a objektívny aspekt poznania

3. 1. Vedomie, poznanie, súd. Cieľom poznávacej činnosti, pod ktorú Losskij zahrňa uvedenie si objektu, jeho poznanie a vyjadrenie poznania vo forme súdu, je dosiahnuť poznanie pravdy o ľubovoľnom objekte ([9], 66). Keďže naša poznávacia činnosť sa realizuje vedomie a získané poznanie sa vyjadruje formou súdu, treba vysvetliť, čo je vedomie, poznanie a súd.

Vedomie (soznanie) je podľa Losského nadindividuálny duchovný fakt, ktorý sa vyznačuje „mimoriadne svojráznou štruktúrou“ ([5], 80; [7], 41). Je to sféra zahŕňajúca ako rovnoprávnou zložku poznávajúci subjekt i poznávaný objekt; nepredstavuje teda iba súhrn čisto subjektívnych psychických zážitkov.²⁴ Uvedenie objektu, t. j. jeho „vynorenie“ z nevedomého alebo predvedomého „bytia pre“ subjekt, ale aj pre všetky ostatné súcna sveta,²⁵ nastáva vtedy, keď naň subjekt nasmeruje osobitný duševný akt, ktorý sa nazýva aktom uvedomovania a je nadindividuálnou funkciou subjektu ([5], 80). Aj v prípade poznania o vonkajšom, transsubjektívnom svete, je „vedomie o predmete ... jednotou (jedinstvo) subjektu a predmetu“ ([9], 69). Uvedomovanie si objektu ešte nie je poznaním, t. j. intuícii. Aby vzniklo poznanie, musí sa k aktu uvedomovania pripojiť tiež akt pozornosti a rozlišovania, t. j. porovnávanie a spomínania, vďaka ktorým subjekt môže poznať daný objekt ako *odlišný* od iných objektov, ako aj od svojej minulej skúsenosti. Uvedené činnosti nazýva Losskij *intencionálnymi aktami*, aby zdôraznil ich nasmerovanosť na objekt.²⁶ Charakter intencie majú aj iné psychické procesy, napr.

„Sprostredkujúcim prekonávateľom zdanlivej rozdielnosti je akt našej pozornosti a vôbec intencionálna povaha našich aktov poznania. Tým sa odstraňuje priepasť medzi subjektom a predmetom poznania ako neexistujúci predpoklad.“ ([10], 75 – 88)

²³ Idealizmus treba u týchto filozofov chápať v platónskom zmysle slova.

²⁴ Vedomie je „celok obsahujúci aj subjekt, aj *daný* objekt, ... niečo nadindividuálne, čo pojíma najmenej dve, a snád i viac ako dve individuality.“ ([6], 39)

²⁵ V koncepcii personalistickej metafyziky sú všetky substancie vo svete čiastočne súpodstatné (jedinosuščné) a navzájom intímne spojené do takej miery, že stavy každej z nich jestvujú nielen pre ňu, ale nevedome aj pre všetky ostatné substancie.

²⁶ Najlepším príkladom toho, čo nazýva Losskij *intencionálnym aktom*, je akt pozornosti. „Akt pozornosti je nasmerovaný na nejaký predmet a dostáva zmysel vďaka svojmu vzťahu k predmetu, na ktorý je nasmerovaný. To isté možno povedať i o akte rozlišovania.“ ([9], 66)

snaženie.

Aj poznanie (znanie, poznajenie) má podobne ako vedomie duchovný ([5], 81) a nadindividuálny charakter, ([9], 69; [5], 93) t. j. „presahuje hranice individuality“ ([6], 41). Poznanie je taký obsah vedomia, ktorý je porovnaný s inými obsahmi vedomia a odlišený od nich ([5], 67), pričom jeho objektom je samotný poznávaný obsah, a to i vtedy, keď je od subjektu oddelený v priestore alebo v čase. Poznanie je bytím v tom zmysle, že skutočne jestvuje, nie je to však jediná forma bytia, keďže „iba pojíma do seba reálny život, ale nevytvára ho“ ([5], 270). Poznanie obsahuje ako svoj prvok bytie, ktoré samo osebe, t. j. mimo procesu porovnávania, vonkoncom nie je poznaním: „Poznanie-bytie obsahuje v sebe ako prvok bytie-ne-poznanie.“ ([5], 270)

V súde (suždeníe) o objekte rozlišuje Losskij tri časti: subjekt súdu, t. j. to, o čom sa vypovedá pravda, ďalej predikát súdu, t. j. to, čo je spoznané o objekte, a vzťah medzi nimi, t. j. ich vzájomné spojenie. Vzťah subjektu a predikátu sa vyjadruje slovom *je*, ktoré nevyjadruje len spojenie, ale poukazuje „na bytostný charakter pravdy, na skutočnosť jej obsahu“ ([9], 66 – 67). Súd je vyjadrenie nevyhnutného spojenia medzi objektom a predikátom, pričom toto spojenie je podľa Losského vzťahom príčiny a následku. Dokonca i súd o singulárnom fakte založený na zmyslovom vnímaní obsahuje spozorovanie tejto nevyhnutnej spätosti. Obvykle však príčinou predikátu nie je celá štruktúra objektu, ale len jej časť. Toto rozpoznané „jadro“ objektu (poznanie je vždy založené na bezprostrednej danosti objektu ako celku), ktoré hrá najdôležitejšiu úlohu v súde, *je* subjekt súdu. O objekte potom možno povedať, že v sebe *obsahuje* príčinu predikátu ([9], 67).

3. 2. Princíp noetickej koordinácie. Môžeme si položiť otázku, ako je vôbec možné uvedomenie a poznanie. Intuitivistická teória odmieta predpoklad, že poznávajúci subjekt a poznávaný objekt sú izolované.²⁷ Ako sme povedali v 2. časti, v sústave poznávajúceho vedomia sa nachádzajú poznávajúci subjekt, poznávaný objekt a vzťah istého bezprostredného „zladenia“ (sočetannost') alebo zjednotenia (objedinenije) subjektu s objektom, „vďaka ktorému je možné, aby prvý bol bezprostredne nazerajúcim a druhý bezprostredne nazeraným“ ([5], 75), a ktorý by bol predbežnou, predvedomou²⁸ podmienkou „možnosti vzniku vedomia a poznania, vzniku aktu intuície (akt intiiciji) zameraného na predmet“ ([5], 79). V prípade

²⁷ Tento predpoklad viedol podľa Losského k protirečeniam v noetike empirizmu, racionalizmu a kriticismu. V základoch každého z uvedených noetických systémov nachádza Losskij nevyjadrené dogmatické predpoklady. Ich rozboru, najmä otázkam kantovskej noetiky, sa podrobnejšie venoval vo svojom prvom dôležitom filozofickom projekte, v dizertačnej práci *Odôvodnenie intuitivizmu*.

²⁸ Losskij objasňuje túto úlohu koordinácie nasledujúcim prirovnaním: „Aby sme mohli natiahnuť ruku a vziať si zo stola knihu, treba, aby sme sa pred týmto fyzickým aktom už nachádzali vedľa stola s knihou. Vzťah priestorovej blízkosti je tu podmienkou dosiahnutia cieľa. Presne tak isto je na to, aby akt pozornosti mohol byť zameraný na predmet, potrebný vzťah 'zladenia' čiže koordinácia medzi subjektom a predmetom.“ ([5], 79)

poznávania vlastných prejavov čiže – ako hovorí Losskij – subjektívneho sveta predstavuje túto spätosť ich *prináležitosť* k subjektu. V prípade vnímania predmetov vonkajšieho sveta ide o iný vzťah, ktorý “spočíva v tom, že pozorujúci subjekt a pozorovaný predmet vonkajšieho sveta predstavujú jediný celok” ([7], 38), nie však na spôsob priestorovej blízkosti ani spolujestvovania v čase ([7], 38). Je to vzťah, ktorý umožňuje subjektu upriať na objekt akt pozornosti a “preklenúť priepasť priestoru a času medzi subjektom vedomia (subjekt soznania) a udalosťami vonkajšieho sveta” ([6], 50). Toto zjednotenie je teoretické, duchovné ([8], 13) a nie je natoľko dôverné, že by to umožňovalo označiť objekt za prejav života subjektu. V duchu svojich kritických námietok proti teóriám poznania empirizmu, racionalizmu a kriticismu Losskij učí, že tento vzťah nie je závislosťou subjektu od objektu, t. j. nie je to príčinné pôsobenie predmetu na subjekt, a rovnako nie je to ani závislosť predmetu od subjektu, keďže predmet nie je konštruovaný umom subjektu. Naopak, “obe strany sú tu rovnoprávne jedna s druhou a podľa svojho bytia nezávislé jedna od druhej; preto nazveme vzťah medzi nimi slovami *noetická koordinácia* (gnoseologická koordinácia), a nie subordinácia” ([5], 75).²⁹ Slovo *noetická* znamená, že uvedená spätosť “je podmienkou poznateľnosti sveta”, a slovo *koordinácia* znamená, že subjekt a objekt “sú spojené týmto vzťahom ako dva na sebe nezávislé úseky sveta” ([7], 38). Tento vzťah sa však musí zachovať i po vzniku vedomia o predmete “ako podstatný prvok vedomia”, ako “vzťah *matia* predmetu vo vedomí” ([5], 79).

Aby mohol objasniť, ako hovorí, “zvláštnosť” tejto väzby, Losskij vypracováva pojmy *bytie-pre-seba* a *bytie-pre-druhého*. Koordináciu ľubovoľného subjektu so svetom možno potom chápať ako také prepojenie s druhými bytosťami, vďaka ktorému už pred začatím aktu poznávania jestvuje ich bytie a život nielen pre ne, ale aj pre subjekt ([7], 38). Podmienkou možnosti tohto noetického prepojenia vecí sú dve formy imanentnosti: imanentnosť vnútornej skúsenosti na spôsob bytia-pre-seba³⁰ a imanentnosť vonkajšej skúsenosti na spôsob bytia-pre-druhého.³¹ Svet je potom

²⁹ V slovenčine sa vyskytuje tiež termín *gnoseologická koordinácia*. Nachádza sa v prekladoch niekoľkých Losského prác zo štyridsiatych rokov, ktoré pochádzajú od J. Diešku. Pravdepodobne tu došlo k nedôslednosti, preto my budeme používať termín *noetická koordinácia*.

³⁰ Bytím-pre-seba sú napr. city alebo snahy subjektu, pretože sú jeho prejavmi a ani k jednému z nich nie je subjekt ľahostajný. Losskij hovorí: “... každý svoj nový prejav tvorím v spojení so svojím predchádzajúcim životom. Ba i moje city a snahy, hoci pred uvedomením jestvujú podvedome, tým nie menej jestvujú *pre mňa* a majú význam pre moje správanie” ([7], 38).

³¹ Keď subjekt vníma cudzie bytie, to podľa Losského jestvuje nielen pre seba, ale aj pre subjekt; nie ako jeho život, ale ako predmet pozorovania, a pritom predmet majúci kladný alebo záporný význam pre jeho život. Toto bytie-pre-druhých jestvuje aj ako bytie-pre-seba vždy, a nielen v momente uvedomenia. Losskij vysvetľuje: “... ono jestvuje pre mňa podvedome a ak sa ukáže zodpovedajúcim mojim záujmom, ja obrátim naň pozornosť, uvedomím si ho a takým spôsobom ho učiním ešte viac pre mňa jestvujúcim. Napr. zaujatý rozhovorom s priateľom spočiatku nezachytávam donášané ku mne zvuky obľúbenej patetickej sonáty

“systém bytostí intímne medzi sebou zviazaných” ([7], 37).

Jednu z príčin toho, že v noetike absentuje pojem bytia pre druhého a že všetky obsahy vedomia sa považujú za subjektívne, treba podľa Losského vidieť v nesprávnom ponímaní substancie tradovanom najmä od čias Descarta ([7], 40). Náš filozof preto modifikoval tradičný “starý” pojem substancie a nahradil ho vlastným pojmom *substanciálny činiteľ*, aby podčiarkol svoje dynamické poňatie substancie: “Majúc na zreteli to, že mnohí ľudia zvykli rozumieť pod týmto slovom mŕtvy, pasívny substrát, dávam prednosť nahradeniu slova *substancia* termínom *substanciálny činiteľ*, majúc na zreteli ten zmysel pojmu *substancia*, ktorý mu bol daný Leibnizom.” ([7], 33) Akýmsi modelom substanciálneho činiteľa je ľudské *ja* alebo *duša*.³² Všetky substanciálne činitele sú vo svojej podstate metalogické, čo znamená, že vo svojej “nad-kvalitatívnej podstate” transcendujú logické určenosti ([11], 219 – 222). Každý z nich je obdarený tvorivou silou, má schopnosť vnášať do sveta nové určenia a ako nositeľ nad-kvalitatívnej tvorivej sily je nezávislým bytím.

Substanciálne činitele však nie sú navzájom celkom separované. Keďže formy ich aktivity sú úplne identické (nielen zhodné), ich existencia má určitý identický aspekt, ktorý Losskij nazýva *konsubstanciálnosť* ([12], 11; [9], 35). Pokiaľ je táto konsubstanciálnosť iba dôsledkom identity foriem, môže byť nazvaná *abstraktnou* ([12], 12). Obsahy, ktoré sa v rámci týchto foriem realizujú, však nevyžadujú harmonickú jednotu a ich konfigurácia môže obsahovať opozíciu, a to buď konfliktnú (nepriateľskú), alebo individualizujúcu (diferencujúcu). V rámci diferencujúcej opozície môže koexistovať a harmonizovať sa v čase a priestore individuálny charakter mnohých činiteľov tak, že sa stávajú navzájom komplementárnymi ([12], 13), pričom vzniká *konkrétne* konsubstanciálnosť. Takto každý činiteľ existuje nielen pre seba, ale pre všetky ostatné činitele, ba dokonca i všetky nezávislé aspekty a prejavy substanciálnych činiteľov, navzájom koordinované, existujú jeden pre druhý: “Každý činiteľ žije životom celého sveta.” ([9], 40)

Keďže substanciálne činitele sú, ako sme povedali, súpodstatné (čiže konsubstanciálne), musia byť nositeľmi identického abstraktného Logu³³ a vytvárať

Beethovenovej, ale potom konečne začínam brzdiť rozhovor, aby som mohol počúvať hudbu; zvuky už predtým počuté podvedome jestvovali pre mňa a preto mi mohli poslúžiť za podnet, aby som na ne obrátil pozornosť.” ([7], 39)

³² Zdôvodňujúc svoj nový termín Losskij hovorí: “Jedno a to isté *ja* je jednak tvorivým *zdrojom*, jednak *nositeľom* vlastných prejavov v čase. *Ja* je *substancia* a jeho túžby, pocity a ďalšie prejavy sú jeho atribútmi. Kvôli zdôrazneniu skutočnosti, že túžby a pocity nie sú iba pasívne položené na toto *ja*, ale sú jeho živými činnosťami, označím *ja* termínom *substanciálny činiteľ* namiesto termínu *substancia*. Slovo *substancia* akoby naznačovalo, že predmet, na ktorý sa vzťahuje, je čímsi abstraktným ako matematická idea.” ([6], 50; [9], 25)

³³ Svet je podľa Losského kozmos alebo presnejšie, má charakter kozmu, a nie chaosu; je racionálny, nie je “úplným nezmyslom”. Svet nie je jednoducho mnohosťou udalostí, ale poriadkom. Možnosť tohto poriadku je podmienená kozmickým systémom formálnych princípov. Vo svete však musí existovať nejaký činiteľ alebo skupina činiteľov, ktorí pomáhajú utvárať racionálny poriadok sveta. Týmto činiteľom je Duch alebo duša či

systematickú, organickú jednotu kozmu. Činitele transcendujú vlastnú existenciu a jeden pre druhý sú prítomné ideálne, t. j. ne-časovo a ne-priestorovo. Vo vedomom štádiu bytia táto prítomnosť naberá formu *matia* objektu vo vedomí. No už dávno pred vynorením sa vo vedomí podmieňuje každú interakciu medzi substanciálnymi činiteľmi. Vzhľadom na uvedený fakt transcendencie možno povedať, že “všetko, čo je vo svete, je imanentné všetkému” ([12], 11, 32; [7], 40; [9], 75) Táto imanentnosť “všetkého všetkému” je podľa Losského nevyhnutnou, nie však dostatočnou podmienkou možnosti poznania objektov vonkajšieho sveta ([9], 75). Ďalšie predpoklady vyplynú z nasledujúcej analýzy *aktu a obsahu* v štruktúre vedomia a poznania.

3. 3. Subjektívne a objektívne. Losskij analyzoval objektívny a subjektívny aspekt poznania v *Odôvodnení intuitivizmu* ([5], 75 – 82), ako aj v iných štúdiách a knihách, v ktorých sa venoval otázkam intuitivistickej logiky. Medzi oboma zaviedol striktné rozlíšenie. “V sústave vedomia i poznania”, hovorí, “treba prísne oddeľovať dve stránky – subjektívnu a objektívnu.” ([7], 37) To však znamená rovnako striktné rozlišovanie a del’bu kompetencií aj medzi vedami, ktoré sa zaoberajú poznaním, ale disponujú vlastnými špecifickými metódami, t. j. medzi psychológiou na jednej strane a noetikou a logikou na strane druhej. Podielom a možnosťami týchto vied pri analýze fenoménu poznania sa Losskij zaoberal v *Úvode do filozofie* [13], ako aj v niekoľkých menších štúdiách z dvadsiatych rokov.

Subjektívny aspekt poznania, t. j. akt poznávania, ktorý je zväzkom udalostí uskutočňujúcich sa v čase v momente vnímania (činnosti subjektu zamerané na objekt, ako sú intencionálne akty uvedomenia, pozornosti, porovnávania, rozlišovania, spomínania a pod.), je vždy duševným stavom poznávajúceho individua ([5], 75–76), teda patrí do oblasti *psychologického*. Je to *individuálno-psychologický* proces, ktorý prebieha v čase v momente vnímania, súdenia atď. a uskutočňuje sa v subjekte ako v tomto konkrétnom indivíduu. “Akt poznania je v procese poznania len prostriedkom na to, aby sa dosiahol cieľ – ‘uchopenie’ objektívnej stránky

substancia sveta. “Duch stojí nad svetom, o ktorom môžeme povedať, že je telom, ktoré Duch spiritualizuje, a nie len jednoducho oživuje.” Táto forma kozmu slúži “za arénu pre aktivitu všetkých činiteľov”. Sumu formálnych ideálnych princípov Losskij nazýva Logom. Logos je racionálna forma sveta, odvodený racionálny aspekt sveta. Preto ho môžeme nazvať abstraktným. Každý stvorený činiteľ je nositeľom abstraktného Logu v jeho totalite. Ale i každá entita vôbec je nositeľom abstraktného Logu, v zhodnosti s ktorým vyvíja svoje aktivity. Totalita ideálnych formálnych princípov tvorí časť podstaty každej entity. Esenciálne formy kozmu sú prístupné nášmu nazeraniu práve preto, že sú nám ako poznávajúcemu subjektu inherentné. Do protikladu k abstraktnému Logu Losskij stavia Logos konkrétny, t. j. najvyšší nadkozmičský princíp. Konkrétny Logos nie je nositeľom abstraktných foriem, ktoré konštituuju abstraktný Logos, ale tvorí ideálnu bázu sveta, a to ako zvláštny aspekt kozmu, a nie ako svoj vlastný stav. Kresťanské náboženstvo ho chápe ako Božieho Syna, druhú Osobu Svätej Trojice, “v ktorom bolo všetko stvorené” (Jn 1, 3). Ale aj mimo kresťanského učenia nás podľa Losského filozofická špekulácia núti uvažovať o Stvoriteľovi sveta, keďže je zdrojom jeho racionality ako Múdrosti ([12], 26 – 32).

poznanie, ktorá v sebe obsahuje pravdu o predmete v spoznanej podobe.” ([5], 75) So *subjektívnou* stránkou poznania má do činenia psychológia. Psychológia sa zaoberá takými činnosťami poznávajúceho subjektu, ako sú pozornosť, cítenie, emócie a ďalšie individuálne funkcie. Tieto aktivity síce sprevádzajú poznanie pravdy, ale nevstupujú do sústavy pravdy. Psychológia poznania študuje subjektívny (individuálno-mentálny) aspekt poznania. Pojednáva o aktoch poznania (pozornosť, rozlišovanie, spomínanie) a o ich závislosti od nekognitívnych mentálnych procesov, od cítenia a vôle ([14], 38). Skúma teda tie stavy vedomia, ktoré možno charakterizovať ako prináležiace individuálnemu subjektu čiže *ja*. Táto kategória prináležitosti je primárnou reláciou medzi *ja* a jeho subjektívnymi stavmi. Okrem toho skúsenosť ich prináležitosti subjektu je bezprostredná a nezakladá sa na nijakých premisách alebo logických konklúziách.

Objektívny alebo tiež logický aspekt poznania, t. j. objekt a obsah poznania čiže nejaká jeho rozlíšená stránka, môže patriť k ľubovoľnej oblasti bytia ([13], 73) – k subjektívnemu i transsubjektívnemu svetu. Môže to teda byť aj čokoľvek nepsychické, napr. materiálny proces alebo idea v platónskom zmysle, napr. matematická idea, idea harmónie atď. ([5], 76). *Objektívnou* stránkou poznania sa zaoberá noetika (v ruštine sa používa len termín gnoseologija). Noetika skúma problém pravdy, je to teda “teória vlastností pravdy” ([9], 13). Skúma univerzálnosť a nevyhnutnosť poznania, vzťah poznania k subjektu a pod., aby objavila vlastnosti pravdy, napr. vzťah medzi pravdivým poznaním a objektom, univerzálnosť, večnosť a nevyhnutnosť pravdy atď. a podmienky ich možnosti. Za hlavnú úlohu noetiky v Losského filozofii možno považovať úlohu “obhájit pravdivosť nášho poznania”, ako ju charakterizoval jeho slovenský interpretátor a žiak J. Dieška.³⁴ Úlohou noetiky je preklenúť priepasť hmotného a duševného, a tak podať teóriu platnosti poznatkov alebo dokázať ich zhodu s poznávanou skutočnosťou ([10], 75 – 88). V blízkom vzťahu k noetike stojí logika. Logika je teória štruktúry objektívneho aspektu dôkazu a zaoberá sa metódami odôvodnenia pravdy. Jej predmetom je určovanie foriem a štruktúr, v ktorých majú byť vyjadrované prvky pravdy, ako sa vyvinuli teóriou poznania, aby sa dosiahla pravda ([13], 32; [14], 38). Nie je založená na psychológii, ako vidieť z vymedzenia, že skúma *objektívny* aspekt dôkazu.

Subjektívny a objektívny aspekt poznania spolu tvoria celok, ktorý má charakter uvedomenia si a poznania objektu ([5], 79). Objektívna stránka poznania sa nemôže v ľudskom vedomí objaviť bez prostredníctva subjektívnej stránky a v dôsledku ich neprestajného spolujednotenia je preto ťažké myšlienkovu ich oddeliť.³⁵ U človeka vzniká dojem, že predstavujú jeden nedeliteľný celok a objavuje

³⁴ Podľa Dieška intuitivizmus “... túto požiadavku... spĺňa práve svojou teóriou bezprostredného poznania a popretím poznania sprostredkovaného ... Tým je daná na stanovisku intuitívneho realizmu najvyššia záruka o platnosti a pravdivosti nášho poznania pred noetickým skepticizmom a solipsizmom.” ([10], 75 – 88)

³⁵ Losskij hovorí: “Keďže objektívny aspekt vedomia je vždy prítomný spolu so subjektívnym aktom, nemôžeme ich jasne oddeliť a abstrahovať v myšli jeden od druhého, a to tým skôr, že vo väčšine prípadov nás zaujíma objekt, a nie akt. Zlievame intencionálny akt a

sa sklon prenášať vlastnosti aktu poznania na predmet a obsah poznania, t. j. "prenášať vlastnosti subjektívneho aspektu poznania na objektívny" ([5], 76),³⁶ a to tým viac, že "vo väčšine prípadov nás zaujíma objekt, a nie subjektívne intencionálne akty nasmerované naň" ([9], 84). Tu leží podľa Losského príčina mnohých svetonázorových omylov. Ľudia, ktorí vidia len objektívny aspekt vedomia – vonkajšie rozpriestranené hmotné objekty číselne prevyšujúce všetok ostatný obsah vedomia, majú sklon k materializmu. Druhí, ktorí transsubjektívne vnímané objekty zlievajú so svojimi subjektívnymi prejavmi, a tým subjektívizujú a psychologizujú celú štruktúru vedomia, dospievajú k panpsychizmu, solipsizmu a pod. Aby sa starostlivo odlišovala subjektívna a objektívna stránka vedomia (intencionálne akty a objekt), navrhuje Losskij označovať každú z nich osobitným výrazom, napr.: vnímanie (akt vnímania) a vnímané, predstavovanie a predstavované, spomínanie a spomínané, myslenie a myslené atď.³⁷

V sústave vedomia sú podľa Losského "s dokonalou očividnosťou" prítomné dva póly. To, čo sa uvedomuje, nazýva *objektom* alebo *predmetom* vedomia. *Subjektom* vedomia je to bytie, ktoré sa označuje slovom *ja*. Kým objektov je mnoho a stále sa menia, subjekt ako "zjednocujúce centrum vedomia" ostáva totožný, "vždy jedno a to isté moje *ja*". Vedomie niečoho je teda vždy *individuálnym vedomím*, "mojím vedomím", jednota ktorého sa zakladá na totožnosti *ja*.³⁸ Subjekt sa hlboko odlišuje od takých objektov, akými sú napr. radosť, smútok, let škovránka atď., ktoré prebiehajú v čase. *Ja* nemá časovú formu, je to *nečasové*, ba *nadčasové* (sverchvremennoe) bytie. Stojí nad materiálnymi procesmi, ktoré majú priestorovo-časovú formu, i nad procesmi psychickými, t. j. duševnými, ktoré majú len formu časovú.

jeho predmet v jeden celok a tento celok označujeme jediným slovom. Takto hovoríme, že stôl, ktorý vidíme a ktorého sa dotýkame, je *môj vnem*, hoci v skutočnosti jediná vec, ktorá je v tomto prípade moja, je akt vnímania, zatiaľ čo stôl so svojou farbou, tvrdosťou atď., je *mne daný*. Keď spomínam na začiatky ruskej revolúcie v roku 1917, môžem povedať: V mojej mysli sa vynárajú zástupy spomienok. Slovo *spomienky* bude znamenať jednak akt pamätania si, a jednak to, čo sa pamätá, skutočnú minulosť, nakoľko sa stáva znovu prítomnou v mojom vedomí." ([6], 43)

³⁶ Ako ďalej tvrdí filozof, "... spolu s predsudkom, že pre skúsenostné poznanie je nevyhnutné príčinné pôsobenie medzi subjektom a objektom, je tento sklon prameňom ... učení o tom, že celé poznanie pozostáva iba z psychických procesov (Descartes, Leibniz, Locke, Berkeley, Hume, Kant), že predmetom poznania môže byť iba psychické (Berkeley), že poznávajúce individuum môže poznať iba svoje stavy (Humov solipsizmus)." ([5], 76)

³⁷ Uvedenú prax podľa Losského nasledujú tiež neorealisti S. Alexander, J. Laird a ďalší. Používajú slová s koncovkami -ed a -ing, napr.: sensed – sensing, experienced – experiencing atď. ([6], 45).

³⁸ Losskij ilustruje túto skutočnosť na nasledujúcom príklade: "... prechádzajúc sa uprostred polí a lúk sa radujem z nastávajúcej jari, sledím za letom škovránka, o chvíľu, obdržiac správu a nemoci priateľa prežívam a uvedomujem si smútok, atď. ... i nedávna radosť i terajší zármutok i všetky dojmy počas prechádzky prináležia k sústave jedného, *individuálneho vedomia*, ktoré ja nazývam mojím vedomím." ([7], 32)

Slovom *subjektívny* označuje Losskij každý obsah vedomia, ktorý subjekt prežíva ako "svoj". Hovorí: "Moje želanie, uspokojenie a úsilie môžem pozorovať bezprostredne, keďže sú so mnou ako subjektom vedomia *dôverne* spojené. Som to ja sám, kto si želá, je spokojný, vynakladá úsilie. Každá z týchto udalostí je čímisi *mojím*: sú mojimi prejavmi, činnosťami, skúsenosťami. Moje *ja* žije v nich a skrze ne." ([6], 38 – 39) Želania, pocity, úsilia a pod. patria subjektu ako jeho prejavy, ako momenty jeho bytia a zviazanosť s *ja* je "zákonom ich podstaty". Tvoria ríšu *ja* ako samostatného individua. Prejavy, ktorých si je subjekt vedomý ako *svojich*, sú imanentné jednak vedomiu, a jednak subjektu vedomia. Avšak veci vonkajšieho sveta sú pre subjekt "čímisi cudzím" ([6], 39), daným zvonku a nie sú prejavmi subjektu. Keďže tvoria ríšu vonkajšieho, transsubjektívneho sveta a *ja* nie je ich nositeľom, možno ich považovať za *objektívne* obsahy vedomia. So subjektom, ktorému sú *dané* vo vedomí, sú spojené len ako predmety pozorovania. Toto *dané*, ktoré vstupuje do vedomia subjektu a je mu imanentné, ostáva však transcendentné vzhľadom na subjekt vedomia.³⁹

Opierajúc sa o tieto pozorovania načrtáva Losskij nasledujúce rozlíšenie: byť imanentný vedomiu neznamená nevyhnutne byť imanentný subjektu vedomia, t. j. tvoriť časť prirodzenosti subjektu, jeho individuality. Poznanie preto nikdy nie je transcendentné: to, čo je imanentné vo vzťahu k poznaniu, môže byť transcendentným vo vzťahu k *ja*. Je jasné, že objekt vonkajšieho sveta "môžeme pozorovať v origináli iba v tom prípade, keď sa tento nachádza vo vedomí subjektu, pričom zároveň ostáva mimo subjektu ako individuálnej osobnosti".⁴⁰ Čo sa týka "blízkosti k objektu", poznanie o vonkajšom svete sa teda nijako neodlišuje od poznania o vnútornom svete.⁴¹ Inými slovami, "svet ne-ja poznávame takisto bezprostredne ako svet ja" ([5], 74). Rozdiel je len v tom, že v prípade poznania o vnútornom svete sa objekt poznania a proces jeho porovnávanía nachádzajú vo sfére *ja*, kým v prípade poznania o vnútornom svete sa objekt nachádza mimo *ja*, no jeho porovnávanie sa uskutočňuje v *ja*. "To znamená, že v procese poznania vonkajšieho sveta je objekt transcendentný vo vzťahu k poznávajúcemu *ja*, no nehládaj na to je imanentný vedomiu tohto *ja*; takže poznanie o vonkajšom svete jednou svojou stránkou prináleží svetu *ne-ja* (objekt poznania) a druhou stránkou sa uskutočňuje vo sfére *ja* (pozornosť a porovnávanie)." ([5], 74)

³⁹ "Imanencia cudzieho súcna môjmu vedomiu znamená, že toto súcno vstupuje do pol'a môjho vedomia bez toho, aby sa stalo mojím stavom alebo psychickým procesom." ([6], 38 – 39)

⁴⁰ Losskij hovorí: "Žiara, horiaci oheň atď. sú prejavmi tohto konkrétneho horiaceho uhlia; radostné brechanie, vrtenie chvostom atď. sú prejavmi psa bežiaceho ku mne. Horiace uhlie a brechajúci pes sú individuálne entity odo mňa celkom odlišné, ale to nebráni, aby boli jasne prítomné v mojom vedomí." ([6], 40)

⁴¹ "Z intuitivistického uhla pohľadu", hovorí Losskij, "sa tá najobyčajnejšia zmyslová percepcia, akou je videnie stromu vo vzdialenosti desiatich metrov, podstatne neliši od jasnoviedectva, keďže poznanie spočíva vždy v tom, že subjekt nazerá transsubjektívne bytie priamo, a to i vtedy, keď je od neho oddelené v priestore a čase." ([6], 35)

4. Intuícia a bytie

4. 1. Definícia intuície. Pojem *intuícia*, prostredníctvom ktorého sa Losskij originálnym spôsobom chopil najzávažnejšej problematiky novovekej filozofie – analýzy poznania, je základným kameňom a centrom jeho filozofie. Preto už na prvý pohľad prekvapí skutočnosť, že vymedzeniu tohto pojmu venoval filozof vo svojich raných prácach pomerne skromný priestor. Na druhej strane identifikoval a zoširoka traktoval prvky intuitívnosti v predchádzajúcich i súdobých noetických koncepciách. Takéto prvky nachádzal vo všetkých veľkých novovekých noetických systémoch, ale najmä v nemeckej pokantovskej filozofii (Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer), britskom pozitivizme (Spencer), empiriokriticizme (Mach, Avenarius) a imanentnej filozofii (Schuppe). Napokon formuloval teóriu o intuícii ako “jedinom” a univerzálnom “prameni poznania” ([6], 33). Ako vidieť, Losskému bol cudzí aj bergsonovský dualizmus medzi *ratio* a *intuitio*. Ako racionálny, tak aj iracionálny aspekt bytia – ak existujú – môžu byť podľa Losského predmetmi bezprostredného nazerania. Intuícia takisto nie je videnie konkrétnej nediferencovanej totality bytia a neznamená taký spôsob myslenia, ktorý preskakuje cez bezprostredné články dôkazu alebo sa nachádza v oblasti podvedomia alebo je sprevádzaný inštinktom či náhlým zábleskom geniality atď. Rovnako nesprávne je predstavovať si pod intuíciou prorockú veštbu ([6], 31 – 34). Všetko, čo možno povedať o objekte a poznaní ako takom, vyplýva z osobitej definície intuície, v ktorej sa filozof postavil proti dogmatickému tvrdeniu: “Všetko, čo nachádzam vo svojom vedomí, je iba stav mojej vlastnej mysle, a nie časť vonkajšieho sveta.” ([6], 34)

Intuícia alebo nazeranie vo všeobecnosti predstavuje spôsob poznávania, pri ktorom sa objekt poznania uchopuje priamo, bezprostredne a okamihovo.⁴² V práci *Hlavné psychologické teórie z pohľadu voluntarizmu* a v prvom vydaní *Odôvodnenia intuitivizmu* mal Losskij v úmysle charakterizovať intuíciu termínom *mystické vnímanie* (mističeskoe vosprijatije). V dôsledku nedorozumení, ktoré tento termín vyvolával, ho však nahradil slovom *nazeranie* (sozercanije, príp. umozrenije, vzor) ([5], 74; [9], 75). Intuíciou označuje Losskij jednak “zameranosť intencionálnych aktov poznania na samotný predmet v origináli (v podlínike samolično)” [15], jednak akt bezprostredného videnia, bezprostredného nazerania predmetov v pôvodine, v origináli ([6], 31; [7], 29), a jednak výsledok tohto aktu, t. j. poznanie ([9], 69; [7], 38). Subjekt má vždy podľa Losského objekt *na zreteli* (v vidu) alebo v *horizonte* (v krugozore) priamo, a nie prostredníctvom kópií, symbolov, konštrukcií

⁴²Na prvok bezprostrednosti poukazuje už etymológia slova. Klasické latinské *intuitus* (existuje tiež novolatinské adjektívum *intuitivus*) sú odvodené zo slovesa *intueor*, ktoré vzniká pripojením prefixu *in* k základu *tueor*. Primárny význam tohto slovesa je hľadiť, dívať sa, pozerat', zrieť, pozorovať, vidieť. *Intueor* potom znamená to isté, čo *tueor*, t. j. hľadiť, pohliadať, dívať sa na niečo, pozorovať niečo (napr. lucem intueor, hominem contra intueor), ale v prenesenom zmysle tiež v duchu prezerat' (porov. rus. termín umo-zrenije), uvažovať (napr. aliquid alacri animo intueor). Ako uvidíme, Losského predstava intuície implikuje oba významové aspekty.

atď'. ([6], 32) Objekty poznávame v ich konkrétnej organickej totalite, t. j. tak, ako jestvujú nezávisle od nášho ja a od nášho poznania. Keďže podľa intuitivistickej noetiky je každé poznanie nazeraním (t. j. intuíciou) vecí osebe, intuitivizmus vedie k zásadnému prehodnoteniu (novo)kantovskej tradície a učenia o nepoznateľnosti vecí v ich bytí nezávislom od poznávajúceho vedomia.⁴³

4. 2. Druhy intuície. Intuícia ako jednotný princíp znamená, že v zmyslovom vnímaní, v myslení, ako aj v intimite zážitku s ľudskou osobou a Bohom je objekt vždy prítomný ako transsubjektívna skutočnosť. Existuje však mnoho druhov skúsenosti. Preto treba "rozlišovať" niekoľko druhov (vid) intuície", hovorí Losskij, "v závislosti od toho, čo sa stáva spoznávaným pri vstupe predmetu do obzoru vedomia" ([16], 42). Môžu to byť zmyslové dáta a psychické procesy, ďalej idey a princípy abstraktného logu a napokon individuum, osoba, Boh.

Na zmyslové a ne-zmyslové entity, ktoré majú časo-priestorovú alebo časovú formu a ktoré Losskij nazýva termínom *reálne bytie*,⁴⁴ sa zameriavajú *zmyslová* intuícia (čuvstvenná intuícia) a *ne-zmyslová* intuícia (nečuvstvenná intuícia). Nečasové a ne-priestorové entity, t. j. idey, ktoré sú v základe obsahu reálneho bytia, nazýva filozof termínom *abstraktno-ideálne bytie*.⁴⁵ Tento aspekt skutočnosti je predmetom abstraktnej, t. j. *intelektuálnej* intuície (umoznenie). Analýza podmienok možnosti reálneho bytia ukazuje, že je preniknuté mnohými ideálnymi prvkami. Naše zmyslové vnímanie nie je nikdy iba zmyslovým, nazerajúcim len "holé zmyslové javy". Je vždy spojením zmyslovej a intelektuálnej intuície, t. j. intuície nazerajúcej systémovú stránku sveta ([15], 6). Zmyslová intuícia, rovnako ako ne-zmyslová, môže preto poskytovať poznanie, len ak je spojená s intelektuálnou intuíciou. Čistá zmyslová intuícia by nemohla byť východiskovým bodom súdu a prostriedkom poznania.

⁴³ O intuitívnom diskurzívnom myslení a intuitívnosti možno podľa Losského hovoriť aj na úrovni umu, a nie iba na úrovni rozumu ([6], 32).

⁴⁴ Pod termínom *reálne* (t. j. *vecné*) *bytie* treba rozumieť udalosti, ktoré sú realizované dynamicky a aktívne v tom aspekte priestoru a času, v ktorom časti nejakej udalosti existujú vonkajškovo jedna k druhej. Hlavnou charakteristikou reálneho bytia je pretržitosť v čase alebo v čase a priestore ([12], 3 – 4).

⁴⁵ Pod *ideálnym bytím* rozumie Losskij všetko, čo je oslobodené od priestorovej a časovej pretržitosti, t. j. všetko, čo buď vôbec nemá priestorovú a časovú formu, alebo čo existuje v tom aspekte priestoru a času, ktorý podmieňuje vzájomné prenikanie rozličných častí a ich schopnosť prekračovať svoje vlastné hranice. Ideálne bytie je podmienkou jednoty, usúvzťažnenosti a systematického charakteru sveta, ako i jeho zmysluplnosti a poznateľnosti. Ideálne entity sú dvojakého druhu. Keďže substancie sú obdarené autonómnou kreatívnou aktivitou, sú nositeľmi udalostí, ktoré tvoria, a tiež zákonov, v súlade s ktorými ich tvoria. Môžu byť preto charakterizované ako *konkrétne-ideálne* bytie. Ostatné ideálne entity nemajú nezávislú existenciu, ale sú iba aspektmi sveta substancii. Z toho vyplýva, že sa majú nazývať *abstraktno-ideálne*. Keďže podľa tohto učenia platí, že reálne bytie môže existovať iba na báze ideálneho, t. j. substancie, a je teda preniknuté ideálnymi prvkami, možno ho nazvať ideál-realizmom ([12], 3 – 4).

Naproti tomu intelektuálna intuícia je možná ako čistá.⁴⁶ Nadčasové a nadpriestorové bytie, ktoré Losskij nazýva *konkrétne-ideálnym* – substancie s ich individuálnou podstatou a božské Nad-bytie (Sverchčto) – je predmetom najvyššieho druhu intuície – konkrétnej, t. j. mystickej intuície.⁴⁷

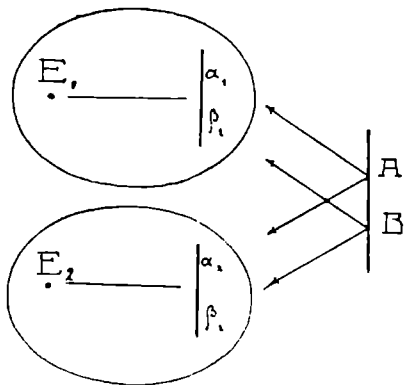
4. 2. 1. Zmyslová a ne-zmyslová intuícia. Predmetom zmyslovej intuície sú zmyslové reálne momenty bytia ako vnemy zmyslových kvalít, vnemy vnútrotelesných zmyslových dát, spomienky a predstavy. Predmetom ne-zmyslovej intuície sú ne-zmyslové reálne momenty bytia, jednotlivé aspekty aktivity substanciálnych činiteľov ako snaženie, úsilie, pôsobenie, hybnosť, živosť, ale aj psychické stavy a vôbec náš vlastný i cudzí duševný život. V tejto kapitole sa zameriame na jeden z fundamentov Losského učenia o intuícii, na tzv. *koordinačnú teóriu vnímania*.

Percipovaný objekt ako transsubjektívna realita vstupuje podľa intuitivizmu do vedomia subjektu v origináli. V dôsledku jeho mnohotvárnosti (mnogolikost') by však na jeho spoznanie bolo potrebných nekonečne veľa aktov pozornosti a rozlišovania. Každý jednotlivý akt rozlíšenia totiž dáva poznanie iba o nejakej nekonečne malej stránke objektu, pričom subjekt môže vykonávať súčasne len nevelký počet takýchto aktov. Preto naše poznanie zostáva fragmentárnym. Každý akt poznania je iba výberom zo zložitej štruktúry objektu, iba úryvkom, výsekom, fragmentom, ktorý subjekt z neho vyníma. Keďže tento výber vykonávajú rozličné subjekty rozlične, vznikajú u ľudí rozdiely vo vnímaní. Avšak podľa Losského tieto rozdiely nie sú dôkazom subjektívnosti zmyslových kvalít. "V predmete", hovorí filozof, "možno percipovať v rôznych prípadoch a stavoch rozlične, no pritom stále transsubjektívne." ([11], 60 – 63) Teórie, ktoré považujú zmyslové kvality za subjektívne, nemôžu podľa neho poskytnúť dôsledné objasnenie, ako je možné poznanie o vonkajšom svete, a s logickou nevyhnutnosťou vedú v konečnom dôsledku k "sebadeštruktívnemu solipsizmu a skepticizmu" ([9], 75). Spoločným menovateľom všetkých týchto teórií je teória vnímania, ktorú Losskij nazýva *kauzálnou*.

Zástancovia kauzálnej teórie vnímania považujú celú štruktúru vnemu a vôbec všetko, čo je vedomiu imanentné, za subjektívne psychické stavy človeka, pričom objekt zostáva za hranicami vedomia. Za týchto podmienok pri percepcii možno podľa Losského "nanajvýš dúfať, že vo vedomí sa objaví aspoň presná kópia objektu" ([8], 14). Keď teda dva subjekty vnímajú jeden a ten istý objekt, majú vo svojom rozume dva rôzne obrazy objektu. Schematicky znázorňuje Losskij uvedenú situáciu nasledovne ([8], 14):

⁴⁶ Čistá intelektuálna intuícia je Kantov čistý rozum alebo nadzmyslová vnútorná intuícia u Hegela (*Logika*, § 1786). Pozri ([16], 42).

⁴⁷ Mystická intuícia je Hegelova konkrétna špekulácia alebo konkrétna intuícia (umozrenie) ([16], 43).

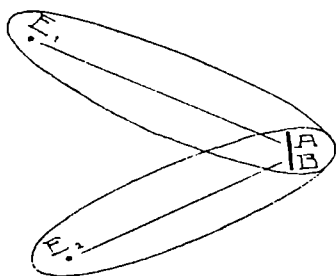
Obr. č. 1.

E_1 , E_2 predstavujú oba subjekty; A, B je objekt; šípky zobrazujú príčinné pôsobenie objektu na telo a duševný život subjektu; α_1 , β_1 a α_2 , β_2 sú pocity uvedomované subjektom; vodorovné čiary znázorňujú koordináciu subjektu a obrazu.

Podľa kauzálnej teórie teda platí, že keď napr. dvadsať ľudí vníma jeden strom, existuje jeden fyzický strom-objekt a dvadsať psychických stromov-obrazov, keďže poznanie vždy predchádza kauzálne pôsobenie objektu, vyvolávajúce v subjekte nové stavy (subordinácia subjektu voči objektu). Tento sklon k vysvetľovaniu javov poznania pomocou pojmov vypožičaných z oblasti prírodných vied nazýva Losskij *naturalizmom* alebo *fyzilogizmom* ([8], 15; [5], 85). Transsubjektívny svet je pri takejto interpretácii poznania dostupný len prostredníctvom obrazov vytváraných z pocitov ako individuálno-psychických stavov subjektu. Z takýchto pocitov vzniká prostredníctvom asociácie alebo syntézy v rozume subjektu obraz objektu, predstava ako subjektívno-psychický stav.

Vznik poznania naturalisti vysvetľujú takým istým spôsobom ako všetky ostatné javy v hmotnom svete. Pravda o objekte vonkajšieho sveta sa podľa nich dosahuje tak, že subjekt má vo vedomí viac alebo menej presný obraz (teória pravdy ako zobrazenia) či kópiu (teória pravdy ako kopírovania) objektu. Vlastnosti pravdy sú potom naturalisti nútení vyvodzovať zo zákonov duševného života, ktoré určuje psychológia. Takúto metódu v noetike nazýva Losskij *psychologizmom* a považuje ju za mylnú, keďže "mnohé evidentné vlastnosti pravdy nemôžu byť odvodené zo zákonitostí duševného života" ([8], 15; [5], 85).

Z intuitivistického hľadiska znázorňuje Losskij vnímanie jedného a toho istého objektu dvoma subjektami takto ([8], 14):

Obr. č. 2.

E_1 , E_2 predstavujú subjekty; A, B je objekt; čiary znázorňujú koordináciu subjektu a objektu. Ten istý objekt sa takto nachádza súčasne vo vedomí oboch subjektov, t. j. akoby v ich "prieniku".

Podľa intuitivizmu je každý vnem vonkajšieho sveta vyjdením za hranice individuality. Pri vnímaní objektu dvadsiatimi subjektmi sa teda časť ich vedomia stáva spoločnou. Zmyslové kvality sú transsubjek-

tívne, sú “dušou mechanických procesov pohybu” ([11], 37). Ako sú zložitejšie pohyby v našom organizme preniknuté organickými pocitmi hladu, smädu, únavy atď., tak sú podľa Losského elementárnejšie pohyby neorganické matérie preniknuté teplom, chladom, zvukom, svetlom atď. ([11], 37). Intuitivizmus neprijíma zaužívané predstavy o vplyve tela na život ducha. Telo má v poznávacom procese až druhořadý význam, pretože fyziologické procesy v nervovom systéme nespôsobujú vznik objektívnej stránky vnímania a poznania. Sú iba *stimulom* – nasmerovávajú pozornosť subjektu na objekt. Nie sú teda príčinou, ale podmienkou vzniku vnemov ([5], 85). Losskij pripúšťa, že v závislosti od evolúcie poznávacích schopností, podmienok prostredia atď. môžu hrať úlohu stimulátorov pri vnímaní takých kvalít objektu, ako sú napr. svetlo alebo zvuk, veľmi odlišné fyziologické podráždenia. Takto by bolo podľa neho možné chápať vznik rôznych druhov nenormálnych vnemov u hysterikov a jasnovidcov alebo javy telepatie ([5], 87).

Fyziológia zmyslových orgánov a nervových centier rovnako ako psychológia skúmajúca individuálne akty poznania netvorí vedecký fundament pre noetiku, nakoľko ich predmetom je subjektívny aspekt vedomia a poznania. Nemajú teda ani právo zasahovať do jej kompetencií, čo robí noetiku slobodnou od spomínaného fyziologizmu, resp. psychologizmu. Pravda sa v duchu koordinačnej teórie vnímania dosahuje tým, že subjekt má vo vedomí objekt vonkajšieho sveta v origináli. Intuitivizmus takto vo vedomí a poznaní nachádza nepsychologickú stránku a práve z nej vyvodzuje vlastnosti pravdy ([8], 16).

4. 2. 2. Intelektuálna intuícia. Ako sme povedali (2. časť), teória o poznaní ako intuícii implikuje platónske učenie o nazeraní ideí ([5], 78), t. j. ne-priestorových a ne-časových súcien, ako sú obsahy všeobecných pojmov, všetky relácie, ako napr. spojenie medzi kvalitou a jej nositeľom, kvantitatívne formy a relácie (počet, jednota, mnohosť, totožnosť, odlišnosť, opozícia atď.). Ideálne bytie je v Losského filozofii podmienkou jednoty a súvzťažnosti sveta, podmienkou jeho systematickosti, poznateľnosti a zmysluplnosti ([11], 91). Každý objekt nášho poznania je ontologicky štruktúrovaný tak, že obsahuje určitý systematický, ideálny aspekt, ktorý robí možným jeho poznanie. Relácie medzi jednotlivými entitami v rámci univerza nie sú k týmto entitám pridávané zvonku, ale podmieňujú samotnú možnosť ich existencie. V momente, keď si začneme byť vedomí “tejto ideálnej vzájomnej závislosti všetkých určitých obsahov”, hovorí Losskij, “stáva sa samozrejým, že svet je celok a má ten istý stupeň jednoty ako, povedzme, inferencia” ([11], 5). Všetko, čo existuje, má teda aspekt ne-priestorovej a ne-časovej jednoty.

Intelektuálna intuícia je priamym nazeraním abstraktno-ideálneho bytia, t. j. myslením, špekuláciou, chápaním. Je to taká aktivita poznávajúceho subjektu, ktorá je nevyhnutná pre objavenie (nie vytvorenie – u Losského myslenie netvorí vecí ani relácie, pozn. autora) fundamentálnych princípov abstraktného Logu a dôsledkov, ktoré z nich vyplývajú ([12], 32). Intelektuálna intuícia je “vedomím ideálnej celostnosti sveta, ako aj každého aspektu tejto celostnosti” ([12], 32). Jej orgánom je rozum. Losskij i tu rozlišuje akt a obsah: akt myslenia je psychický proces

uskutočňujúci sa v čase, kým objekt myslenia je ne-časová idea ([12], 32). Myslenie (pozornosť, rozlišovanie) je psychický akt, ktorý subjekt vykonáva "tu a teraz", no význam, ktorý sa myslí, t. j. kombinácia ideí s ich logickou štruktúrou, sa nerealizuje v čase, nie je udalosťou, nie je duševným stavom subjektu ([12], 33).

4. 2. 3. Mystická intuícia. Mystická intuícia je nazeranie metalogična, t. j. absolútna a substanciálnych činiteľov ako konkrétnych individuálnych podstát ([17], 49). Náboženská viera má u mnohých Rusov (Kudrjavcev, Nesmelov, Koževnikov, Soloviov, Florenskij) charakter mystickej intuície.⁴⁸ U Losského ide o ešte širší koncept tejto schopnosti. Veď uspokojujúca odpoveď na otázky slobody vôle, tvorivosti a prameňov, ako aj posledného cieľa mravného správania nemôže byť daná inak, než cestou pohrúženia sa do sféry metalogična ([17], 49). Možnosť mystického názoru je však odstupňovaná.⁴⁹

Najdôležitejším typom mystickej intuície je náboženská skúsenosť "stretnutia s Bohom", prinášajúca svedectvo o tom, že „Boh je“ ([9], 43), a to v mnohých prípadoch "s absolútnou istotou" ([19], 58). Má vznešený charakter ([19], 60). Losskij poznamenáva, že tento druh intuície si vyžaduje "určitý stupeň očistenia duše" a snahu vykročiť zo sféry psycho-fyzičnej smerom k obnoveniu integrity ducha v spojení s posvätnom, s božským svetom ([19], 73). Ide však ešte ďalej, keď hovorí o nutnosti "maximálneho oslobodenia od všetkých návykov myslenia, ktoré beznáma prevyšuje ľudské sily". Do najhlbších tajov skutočnosti nemožno preniknúť bez intimného spoločenstva so stvoriteľom, bez *náboženskej skúsenosti* ([12], 16). Naopak, neschopnosť rozvinúť mystickú intuíciu vedie podľa neho k pozitivizmu a materializmu alebo k egocentrickému, panteistickému mysticismu s jeho "satan-skou tendenciou" a k filozofii vôle k moci ([19], 74).

Skúsenosť, ktorá vedie do oblasti posvätna, je podľa Losského spoločná veľkej väčšine ľudstva a je základom každého náboženstva ([19], 33). Táto skúsenosť nemôže byť vlastnou projekciou subjektu, pretože tu ide o primárnu, neredukovateľnú a z ničoho nesyntetizovateľnú danosť "úplne iného" („das ganz Andere“ u R. Otta). Ruský filozof charakterizuje absolútno na jednej strane ako nesúmerateľné so svetom, neprístupné akejkolvek tu-svetskej artikulácii, ako "božské Nič" Dionýzia Areopagitu, ktoré predstavuje predmet apofatickej teológie. Keďže je však toto nič zároveň nad-skutočné, nie je to nič, ktoré má nižší status ako bytie, a preto môže byť objektom mystického vnímania ([17], 49) aj vo svojom pozitívnom

⁴⁸ Florenskij dokonca hovorí o náboženskej skúsenosti ako jedinom legitímnom prostriedku na poznanie dogiem ([18], 75).

⁴⁹ "Je pravdepodobné", myslí si filozof, "že poznanie individuálnej podstaty substanciálnych činiteľov, ktoré sú na nižšom stupni vývoja – elektrónov, atómov atď., je pre bytosť psycho-fyzického sveta neprístupné. Vo vzťahu k stvoreniam, ktoré sú bližšie k človeku a súvisia napríklad s jeho živnosťou alebo povoláním, sa často stretávame s poznaním, ktoré sa môže zdať individuálnym: takto napríklad pastier pozná každú ovcu v stáde, sadovník každú jablňu v sade. Tu však ide o vysoko rozvinuté poznanie nižšieho stupňa všeobecnosti ..., a nie o poznanie individuálnej povahy jedinečných vecí." ([19], 75)

aspekte, ktorý je predmetom teológie katafatickej. Schopnosť mystickej intuície takto prekračuje rámec racionálna, špekulatívna a logická bez toho, že by s nimi bola v rozpore.

Popri poznaní o Bohu je ovocím mystickej intuície tiež autentické seba-poznanie a kardioskopia, t. j. hlboký vhlád do života iných substanciálnych centier, iných osôb. Keďže *ja* je metalogický princíp, jeho poznanie je vecou mystickej intuície. Keď poznávame osoby, nemôžeme ich uzavrieť do opozície subjekt – objekt, ale musíme dosiahnuť dokonalú úplnú rozličnosť v jednote.⁵⁰ Pri prenikaní do substanciálnej povahy *ja* nevystačíme s intelektuálnou intuíciou, pretože iba v "mystickom názore sa *ja* – i za dotýčnými empirickými kvalitami a prejavmi v čase... ukáže ako konkrétna individuálna entita" ([19], 73). Tu narážame na jeden aspekt skutočnosti (individuálna podstata, individuálna povaha), ktorý sa nedá vyjadriť vo všeobecných pojmoch, ale v každom jednotlivom prípade ho môžeme označiť jedine vlastným menom ([19], 75). Poznanie o substanciálnosti určitého *ja* sa môže rôzniť čo do hĺbky. Najčastejšie však úplne absentuje ([19], 72). Mystická intúícia objavuje nadkvalitovú tvorivú silu *ja*, povznášajúcu toto *ja* nad všetky jeho určité empirické kvality a prejavy v čase a podmieňujúcu jeho slobodu; objavuje v *ja* to podstatné, konkrétne, potenciu nekonečného množstva určitých obsahov a individuálne povolanie tvoriť ich podľa normatívnej idey toho-ktorého *ja* ([19], 73). Iba vo vzťahu k tým najbližším, napríklad príbuzným, priateľom či národu, ku ktorému patríme a ktorý *milujeme*, dosahujeme podľa Losského naozajstné spojenie s ich individualitou, ktorá "obsahuje nekonečný počet abstraktných aspektov, ale nevyčerpáva sa v nich", a skutočné právo označovať ich vlastným menom. Druhou cestou ku konkrétnosti individua je slovami nevyjadriteľné *umelecké vnímanie*, v ktorom môže človek zachytiť "nádyh individuálnosti tváre, reči a skutkov nejakej osoby". Takéto umelecké nazeranie poskytuje hlbokú estetickú radosť.

5. Záver. V deväťdesiatych rokoch 20. storočia došlo najmä v Rusku k výraznému oživeniu záujmu o filozofiu Losského, čo dokumentujú reedície jeho diel, ale i vydávanie dosiaľ nepublikovaných textov. Tento štýlový filozof si zaslúži naše uznanie a pozornosť ako pôvodca originálnej metodológie, aplikovanej v noetike, etike a estetike, ako obnoviteľ ontológie a v neposlednom rade ako historik filozofie. Bez zveličovania ho možno prirovnať ku Kantovi, ba viesť istú paralelu medzi jeho kľúčovými dielami a troma Kantovými kritikami. Okrem toho ako jeden z mála filozofov 20. storočia dokázal dať svojmu mysleniu podobu uceleného systému, zastrešujúceho takmer všetky disciplíny teoretickej i praktickej filozofie. Vynikal zmyslom pre konkrétnu realitu a jednotnosť metódy, s ktorými pristupuje i k riešeniu zložitých problémov.⁵¹ Ruskí interpretátori u neho vyzdvihujú odvahu,

⁵⁰ Príkladom takéhoto postavenia je Trojica, kde jeden nestojí proti druhému, ale jeden je tu *skrze* druhého ([18], 77).

⁵¹ Ovocím tohto prístupu sú napr. teória priestoru a času, z pozícií ktorej Losskij polemizoval s Einsteinom, ďalej učenie o evolúcii, kreativite či ľudskom *ja*, filozofia lásky

čestnosť a trpezlivosť mysle, cit pre mieru a umenie vyhýbať sa krajnostiam, sugestívnosti či extatickosti. Disciplinovanou atmosférou svojich textov bez zbytočných ornamentov sa Losskij približuje Aristotelovi ([20], 350).

Hoci tento filozof prežil väčšinu svojho tvorivého života na Západe, zostal verným stúpencom ruskej mysliteľskej tradície, presnejšie tej jej časti, v ktorej pozoroval, ako sám hovorí, kontinuitu úsilia o vypracovanie kresťanského svetonázoru ([6], 25). Svedkovia bohatých dejín jeho života vždy vysoko oceňovali jeho ľudský a kresťanský profil ([21], 7 –27). Je však nesprávne označovať ho za “náboženského” filozofa, ako to stále robí časť historicko-filozofickej literatúry.⁵² V skutočnosti Losskij prešiel k filozofii od problematiky prírodných vied, a to najprv k noetike a následne k metafyzike. Počas exilových rokov sa popri neustálom reflektovaní a reformulovaní svojej teórie venoval tiež dejinám ruského myslenia, etike a estetike. Na základe filozofovej autobiografie, ako aj spomienok súčasníkov sa domnievame, že práve vývoj filozofických názorov bol jedným z faktorov, ktoré ovplyvňovali jeho osobnú konverziu, a nie naopak.⁵³ Proces zbližovania sa Losského s kresťanskou vierou trval vyše troch desaťročí; ešte v čase, keď v rodnom Rusku získal najvyšší akademický titul, v jednej zo svojich prác hovorí: “... ak Boh jestvuje”. Ani v jej nasledujúcich vydaniach filozof toto miesto nekorigoval...

LITERATÚRA

- [1] MORNÁR, P.: “Filozofia N. O. Losského - originálny plod autoafirmácie ruského ducha.” In: ([6], 14).
- [2] LOSSKIJ, N. O.: *A History of Russian Philosophy*. New York, International Universities Press 1951.
- [3] LOSSKIJ, N. O.: *Vospominanija, žizn' i filosofskij put'*. München, Wilhelm Fink Verlag 1968.
- [4] LOSSKIJ, N. O.: *Osnovnyje učenija psichologii s točki zrenija voľuntarizma*. S. Peterburg, Typografija M. Stasjuleviča 1903.
- [5] LOSSKIJ, N. O.: *Obosnovanije intuitivizma*. Berlin, Obelisk, 3. vydanie, 1924.
- [6] LOSSKIJ, N. O.: *Filozofia intuitivizmu*. Poprad, Christiania 2000.
- [7] LOSSKIJ, N. O.: *Absolútne kritérium pravdy*. Turčiansky sv. Martin, Matica slovenská 1946.
- [8] LOSSKIJ, N. O.: “Gnoseologičeskoje vvedenije v logiku.” In: *Osnovnyje voprosy gnoseologii*. Petrohrad, Veda a škola 1919. Ten istý text: *An Epistemological Introduction into Logic*. Praha, Ruská slobodná univerzita 1939.

a iné.

⁵² Možno hovoriť o “mystickosti” jeho filozofie v hegelovskom zmysle alebo o tzv. mystickom racionalizme, ako to Losskij sám vo svojich dielach robil, *nie však o “náboženskej filozofii”*.

⁵³ Intuitivizmus nie je náboženskou filozofiou. Možno však povedať, že jeho organickou súčasťou je filozofia numinózneho, posvätného, náboženského. Losskij do svojho systému zahrnul niektoré podstatné prvky kresťanskej metafyziky. V jeho učení o abstraktnej a konkrétnej konsubstanciálnosti (triadologický termín *consubstantialis*) rezonuje centrálna téma kresťanskej teológie, učenie o Trojici a o stvorenosti sveta na obraz Trojice.

- [9] LOSSKIJ, N. O.: *Obščedostupnoje vvedenije v filosofiju*. Frankfurt a/M., Possev 1956.
- [10] DIEŠKA, J.: "Problém intuitivizmu v súčasnej noetike." In: *Filozofický zborník Matice slovenskej*, roč. 4., 1943, s. 75 – 88.
- [11] LOSSKIJ, N. O.: *Čuvstvennaja intelektual'naja i mističeskaja intuicija*. Paris. YMCA – Press 1938.
- [12] LOSSKIJ, N. O.: *Intellectual Intuition and Ideal Being*. Praha, Ruská slobodná univerzita 1934.
- [13] LOSSKIJ, N. O.: *Vvedenije v filosofiju*. Sankt Peterburg, Typografija M. M. Stasjuleviča 1911.
- [14] LOSSKIJ, N. O.: *An Epistemological Introduction into Logic*. Praha, Ruská slobodná univerzita v Prahe 1939.
- [15] LOSSKIJ, N. O.: *Odpoved' Dr. Hrušovskému na jeho kritiku intuitívneho realizmu*. Trnava, Fr. Urbánek a spol. 1945. Ten istý text in: *Organon F*, 1996, č. 1, s. 57 – 61.
- [16] LOSSKIJ, N. O.: "Umozrenije kak metod filosofii." In: *Logos*, 1925, č. 1, s. 41 – 50.
- [17] LOSSKIJ, N. O.: *Intuicija kak metod filosofii*.
- [18] ŠPIDLÍK, T.: *Ruská idea*.
- [19] LOSSKIJ, N. O.: *O mystickej intuícii*.
- [20] GAJDENKO, P.: "Ierarchičeskij personalizizm N. O. Losskogo." In: Losskij, N. O.: *Čuvstvennaja, intelektual'naja i mističeskaja intuicija*. Moskva, Respublika 1999.
- [21] BEZDĚK, M.: "Nikolaj Onufrijevič Losskij a jeho filozofia." In: Losskij, N. O.: *Absolútne kritérium pravdy*. Turčiansky sv. Martin. Matica slovenská 1946. s. 7 – 27.
- [22] LOSSKIJ, N. O.: *Mir kak organičeskoe celoe*. Moskva, Vydavatel'stvo G. A. Lemana a S. I. Sacharova 1917.
- [23] LOSSKIJ, N. O.: *Tipy mirovozzrenij. Vvedenije v metafiziku*. Paríž, YMCA – Press 1931.
- [24] LOSSKIJ, N. O.: *Mystická intuícia*, nepublikovaný preklad (P. Mornár / R. Puchala, 2003). Ten istý text: In: *Mystical intuition*. Praha, Ruská slobodná univerzita 1938.
- [25] KOHANSKI, A. S.: *Lossky's Theory Of Knowledge*. Vanderbilt University, Nashville 1936.
- [26] PAWŁAK, J.: *Intuicja i rzeczywistość: Poglądy gnoseologiczne Mikołaja Łoskiego*. Torun, Wydawn. Uniw. Mikołaja Kopernika 1996.
- [26] LOSSKIJ, N. O.: *Osnovnyje učenija psichologii s točki zrenija voľuntarizma*. S. Peterburg, Typografija M. Stasjuleviča 1903.

Mgr. Peter Mornár
 Filozofický ústav SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava
 SR